

BEHANDELING VAN INLANDERS

WENKEN EN RAADGEVINGEN
TEN DIENSTE VAN
EUROPEESCH TOEZICHTHOUDEND
PERSONEEL

OP CULTUURONDERNEMINGEN
EN ANDERE GROOT-BEDRIJVEN

DOOR

W. RIJKEE Mz.

OUD-HOOFDONDERWIJZER IN NED.-INDIË

DEN HAAG 1932

BEHANDELING VAN INLANDERS

WENKEN EN RAADGEVINGEN
TEN DIENSTE VAN
EUROPEESCH TOEZICHTHOUDEND
PERSONEEL

OP CULTUURONDERNEMINGEN
EN ANDERE GROOT-BEDRIJVEN

DOOR

W. RIJKEE Mz.

OUD-HOOFDONDERWIJZER IN NED.-INDIË

DEN HAAG 1932

INLEIDING.

In ons werkje „De Nederlander onder de Inlanders in Ned.-Indië” schetsten we zeer in 't algemeen de verhouding van den Nederlander tot den Inlander, benevens zijn optreden in de Indische maatschappij, zooals dit somtijds is en zooals dat o. i. behoorde te wezen om tot 'n goede verstandhouding met den Inlander te komen.

We noemden verschillende factoren, welke die verhouding ten ongunste kunnen beïnvloeden en gaven wenken om zich zelf 't leven onder de Inlanders aange-naam te maken en hun vertrouwen te winnen.

Thans willen we op 'n samenleving van bizonderen aard wat nader ingaan, n.l. die op **cultuur-ondernemingen** en wel om de eigenaardige moeilijkheden, waarvoor 't toezichthoudend Europeesch personeel zich daar veelvuldig ziet geplaatst, moeilijkheden, die echter grootendeels voorkomen kunnen worden door inachtneming van zekere algemeene regels voor de behandeling van den Inlander.

Die samenleving dan wordt gekenmerkt door 'n groote mate van gedwongenheid en gebondenheid van beide partijen, beiden in dienstbetrekking tot 'n zelfden werkgever.

De Inlander, niet gewend aan 't Westersche arbeidstempo, dat op ondernemingen geëischt wordt en evenmin gewend aan meesters, die hij niet of maar half begrijpt, wordt gemakkelijk „bingoeng”.

De Europeaan, gesteld boven den Inlander, die onder zijn directe bevelen staat, moet z'n gezag handhaven tegenover den ondergeschikte, als ware hij de werkgever zelf.

't Behoeft eigenlijk niet gezegd te worden, eerstens dat de Europeaan om met z'n werkvolk te kunnen opschieten de Inlandsche omgangstaal voldoende machtig

moet zijn en grondige kennis moet hebben van 't karakter en de zeden en gewoonten van den Inlander; en dan, dat kalmte, gemoedelijkheid, in 't algemeen **tact** in 't optreden tegenover den Inlander noodzakelijk is. Maar we weten ook, dat die eigenschappen niet iedereen zijn aangeboren. 't Is vnl. tot hen, die daar niet in voldoende mate over beschikken, dat we hier eenige raadgevingen en wenken richten, die hun wellicht van nut kunnen zijn.

We meenen echter, dat 't niet overbodig is de algemeene beginselen omtrent de behandeling van den Inlander nog eens scherp voor oogen te stellen.

We trachtten dan in ons werkje „De Nederlander onder de Inlanders in Ned.-Indië” reeds de overtuiging bij te brengen, dat de Inlander humaan, d. i. **als mensch** moet worden behandeld. Laten we hier echter dadelijk aan toevoegen, dat menschwaardige behandeling volstrekt geen slapheid insluit; en waar we beginselen gaven voor de behandeling van den Inlander, daar bedoelden we niet, dat die streng konsekwent moeten worden toegepast: verschillende omstandigheden kunnen dat ongewenscht of onmogelijk maken, maar ze dienen in elk geval voor oogen gehouden te worden, er dient ernstig naar gestreefd te worden ze toe te passen. Nu worden die beginselen dikwijls verwaarloosd, omdat, zooals 't heet, de Inlander ongevoelig is voor vriendelijke behandeling, omdat hij dit wel eens zou kunnen doen of dat wel eens zou kunnen nalaten, 'n redeneering, die wel eenige gemakzucht verraaft: de oude Compagniesmentaliteit „wat komt 't er op aan, 't is maar 'n Inlander,” maar bovendien zet zij de deur open voor allerlei willekeur.

Zoo wordt er wel beweerd, dat de Oosterling geheel anders is dan de Westerling, en dan bedoelt men minderwaardig bij dezen, maar dat is 'n frase, die tot ongemotiveerde zelfverheffing leidt; 't z.g. **anders zijn** ligt, afgescheiden van de trap van ontwikkeling, alleen in 't anders reageeren onder invloed van klimaat, adat en cultuur; in den grond heeft de Oosterling dezelfde

deugden en gebreken als de Westerling, en op recht en onrecht reageert de Oostersche volksziel minstens even sterk als de Westersche.

Bij de minder ontwikkelden, als koelivolk, treden echter gebreken op, die haast leiden tot de overtuiging, dat zij sommige eigenschappen totaal missen. We noemen alleen maar 't gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel, 'n gebrek, dat voortdurende contrôle op hun werk noodig maakt.

In 't algemeen moet 'n karakter bestudeerd worden met **welwillendheid**, d. w. z. er moet in de eerste plaats gezocht worden naar 't goede. Wie dat doet met 'n nuchteren blik, zonder gebreken te verdoezelen, wordt behoed tegen idealiseering, en zóó alleen kan er 'n betrouwbare karakter-beoordeeling verwacht worden.

De Inlander, en dat geldt ook voor den Chinees, al hebben wij in onze verdere beschouwingen dezen niet op 't oog, is mensch, met al diens goede en slechte eigenschappen. Hij kent ook eerlijkheid, trouw en dankbaarheid; hij bezit eergevoel en oprechtheid, welke laatste eigenschappen bij verschillende Maleische volken aan den dag treden als een zekere, in 't oog van den Nederlander niet altijd gepaste vrijmoedigheid. Verder is de Inlander goedhartig en behulpzaam, bescheiden en gewillig, voorkomend en vooral beleefd; en wie dat meent te moeten betwijfelen, kent den Inlander niet, hij oordeelt oppervlakkig en naar den schijn. Men zal toch eerstens moeten bedenken, dat de Oosterling z'n gevoelens gemakkelijk beheerscht als hij dat nodig of nuttig vindt, meer dan de Westerling, maar voorts, dat de deugden bij den Inlander door hooghartige of ruwe behandeling dikwijls op den achtergrond gedrongen worden. Dan toont hij zich wantrouwend en teruggetrokken, koppig en brutaal, of hij pleegt lijdelijk verzet, 'n houding waar de Europeaan machteloos tegenover staat. Zijn de omstandigheden echter gunstig voor hem, dan gevoelt hij zich „senang” en komen z'n goede hoedanigheden aan 't licht.

Bij alle optreden tegenover den Inlander moet er rekening mee gehouden worden, dat hij, hoewel uiterlijk flegmatisch, bijzonder emotioneel en impulsief is, wat nog niet zeggen wil, dat hij in alle omstandigheden ontzien moet worden: er kunnen zich omstandigheden voordoen, waarin geen ethische overwegingen gelden.

Wordt de Inlander op schijnbaar onverklaarbare wijze „mata glap”, dan is daar meestal 'n heftige gemoedsbeweging, 'n onrechtvaardige behandeling, soms 'n huiselijke twist aan vooraf gegaan, die hem in 'n prikkelbaren toestand heeft gebracht; 'n kleine aanleiding was dan maar noodig om hem z'n bezinning geheel te doen verliezen.

Hoewel 'n uitbarsting als hier bedoeld veelal niet is te voorkomen, kan 't toonen van eenige belangstelling in 't leven van den Inlander, 't voeling houden, direct, of indirect door tusschenkomst van den mandoer, met koeli's die moeilijkheden hebben, soms af te leiden uit ongewoon gedrag, maar vooral 't ontzien van hun gevoeligheden in abnormale omstandigheden, wel van kalmeerenden invloed zijn op hun geestestoestand, waarmee we volstrekt niet zeggen willen, dat de Inlander als kruidje-roer-me-niet moet worden behandeld. Niet genoeg kan echter herhaald worden, dat de Westerling een studie dient te maken van 't zieleleven van den Oosterling, van 't materiaal, waarmee hij te werken heeft, en — zijn heerscherswaan en rasvooroordeelen moet opgeven, anders blijft die ziel voor hem gesloten.

In de volgende korte aantekeningen over den Inlander en zijn onderscheidene arbeidsverhoudingen, overbekend aan de mannen der practijk, gelieve men niet meer te zien dan 'n inleiding, 'n aanloop tot de wenken en raadgevingen aan nieuwe en nog weinig ervaren assistenten en employé's: de behandeling van den Inlander toch houdt, behalve met z'n hoedanigheden, nauw verband ook met de bijzondere omstandigheden, waarin hij verkeert.

I. DE CONTRACT-KOELI.

De arbeidslust van den koeli, die onder dwang werkt, is over 't algemeen niet groot, vooral bij den nieuweling: hij is nog al eens geneigd van gelegenheden gebruik te maken om zich aan z'n verplichtingen te onttrekken of er de hand mee te lichten en hij heeft steeds **prikkels** noodig om geregeld aan 't werk te blijven. Eerstens bestaan deze in voortdurende contrôle: de Inlander moet tegen zichzelf, d.i. tegen z'n eigen zwakheden beschermd worden. Laat die contrôle dan vooral 't karakter van aanmoediging hebben.

Andere prikkels vindt hij in de betere prestaties van kameraden.

Maar de prikkel, waarvan de meeste opvoedende kracht uit gaat, is **humane behandeling**; en nu moet men niet tegenwerpen: „daar is 'n koeli ongevoelig voor; we krijgen 't uitschot van de Indische maatschappij”; dat is in z'n algemeenheid beslist onwaar; bovendien, 'n goede behandeling richt zelfs op den meest verstokten misdadiger meer uit dan ruwheid en hardvochtigheid.

Bij humane, rechtvaardige behandeling wordt 'n band gelegd van wederzijdsch begripen tusschen werkgever en arbeider tot beider voordeel: de werkgever geniet bedrijfszekerheid en de arbeider leert plichtgetrouw werken en geniet daaronder gemoedsrust, voelt zich „senang”.

Maar vóór alles, geef den nieuweling behoorlijken tijd om te wennen aan z'n nieuwe omgeving, aan de nieuwe levensomstandigheden, waarin hij is gekomen, die zoo zeer afwijken van die in z'n negeri. Help hem bij die aanpassing door tegemoetkoming, door gematigdheid in arbeidseischen in den eersten tijd.

II. DE VRIJE KOELI.

De vrije koeli op Java, die werkt op suiker-, rubber- of andere ondernemingen, is alleen in zoover gebonden, dat hij verplicht is tot afbetaling van genoten voorschot op arbeidsprestatie, 'n voorschot, waarop de werkgever in geval van onwil practisch geen verhaal heeft.

Om eenige zekerheid te hebben, dat de zoo gekochte arbeid geleverd wordt, moet de werkgever of beheerder de hulp inroepen van desa-hoofden of van mandoers, die in den regel met meer succes op 't gevoel van den nalatige kunnen werken dan de Europeaan.

Overigens gevoelt de koeli zich vrij, hij blijft in z'n desa- en familieverband, terwijl zijn gebondenheid zich nog hoogstens uitstrekt over korte perioden van grondbewerking, planten, rietsnijden, tappen of plukken.

In de behandeling van den vrijen koeli zal de employé zich om practische redenen nog meer moeten toeleggen op zelfbeheersching en tact, en zal hij al 't mogelijke moeten doen om 't den arbeider naar den zin te maken, zonder nochtans te vervallen in zwakheid: stiptheid en gestrengheid kunnen ook samengaan met gemoedelijkheid en inschikkelijkheid.

Verder zij men vooral **konsekwent**: de Inlander wil precies weten, wat hij aan z'n toean heeft, dan werkt hij rustig. Bij willekeurige en onheusche, om maar niet te spreken van ruwe behandeling, loopt de werkgever de kans, dat de koeli's plotseling wegblijven, dikwijls op 't meest ongelegen moment.

Bekend is ook, dat de Inlander aan lager loon bij goede behandeling de voorkeur geeft boven hooger loon bij ruwe bejegening, en dat hij er soms niet tegen op ziet om werk te zoeken op afgelegen ondernemingen, als hij zich daar meer senang voelt dan op de onderneming bij z'n desa.

Eenigszins minder vrij is de **Madoerees** in den Oosthoek. Door den nood gedwongen, verlaat hij z'n desa

om werk te zoeken aan den overwal, waar hij als vrij arbeider welkom is, omdat de Madoerees bekend staat als betrouwbaar, werkzaam en bijzonder geschikt voor 't werk in verschillende cultures.

Echter houde men rekening met 't feit, dat de Madoerees minder gedwee is dan de Javaan, zich eer opwindt en geen beleedigen als scheldwoorden en handtastelijkheden verdraagt. Zal 'n Javaan bij 'n ongewone order, bij 't stellen van overdreven eischen, soms tegen de afspraak, misschien toestemmen en — 't dikwijls toch niet doen, de Madoerees is dan in staat om de patjoel neer te gooien en te zeggen: „Doe 't zelf maar”.

Toch moet de employé zich niet laten intimideeren door brutaal en dreigend optreden van 'n ploeg, die meent verongelijkt of tekort gedaan te zijn en dat meent hij nog al gauw. 'n Rustige, kalme, onverschillige houding, 'n uitnoodiging om 'n paar betrouwbare voormannen aan te wijzen, met wie de kwestie zou kunnen worden onderzocht of besproken, imponeert al dadelijk, soms blijkt dan, dat er kwaadwilligheid van 'n ophitsers, 'n z.g. „pokrol (procureur) bamboe” achter schuilt, maar als 'n onpartijdig, eerlijk onderzoek van de zaak aan 't licht brengt, dat de Madoereezers ongelijk hebben, dan zal zich hun verontwaardiging tegen den opstoker keeren en 't respect voor den toean hersteld en versterkt worden.

Voor al wanneer de employé een voor 't werkvolk minder voordeelige atoeran heeft mee te deelen, wordt z'n tact op zware proef gesteld. Heeft hij 't vertrouwen weten te winnen van den primitief denkenden Madoerees met z'n sterk uitgesproken rechtsgevoel, m. a. w. vóelt hij voor z'n menschen, dan zal hij den geschiktsten vorm wel vinden om hen die nieuwe regeling aan 't verstand te brengen, en wel in staat zijn den storm van verontwaardiging te bezweren, die anders wel eens op fatale wijze over z'n hoofd zou kunnen losbarsten. De praktijk kent daar voorbeelden van.

Bekend is van den Madoerees, dat hij meer dan de

Javaan persoonlijke moed bezit en dat hij die eigenschap waardeert in anderen, ook in den Nederlander, als deze flink en onverschrokken durft optreden tegen uitdagende brutaliteit. Hij verdraagt een harde hand, mits die rechtvaardig is. De Madoerees is ook zeer fijngevoelig inzake echtelijke trouw. Vele moordaanslagen vinden hun oorzaak in zgn. vrouwenperkara's. Ongehuwde employé's moeten dit niet uit 't oog verliezen.

III. DE MANDOER.

„De Inlandsche mandoer” zeiden we in ons boekje **De Nederlander onder de Inlanders in Ned.-Indië**, vormt de onmisbare schakel tusschen den werkgever (of zijn vertegenwoordiger) en den koeli. Onder zijn leiding wordt gearbeid. Als landgenoot van den koeli heeft hij dezelfde hartstochten, neigingen en gebreken als deze, zij 't meer beheerscht; hij houdt meer rekening met de mentaliteit van den Europeeschen meester.

Hij heeft gezag over de koeli's, weet hoe hij die moet aanpakken in hun wisselende stemmingen en kan daardoor veel bijdragen tot den goeden gang van zaken. In bedrijven, waar alleen met Chineesche koeli's wordt gewerkt, „Singkèhs”, of „Sienhaks” (=nieuw-gasten) wier taal de Nederlander niet verstaat, kan de (Chineesche) mandoer nog minder gemist worden, teminder daar onder nieuwe koeli's, wantrouwend als zij zijn, nog al eens relletjes dreigen, die alleen door krachtig optreden van de mandoers, werkhoofden, en den steun van orde-lievende, oude, ervaren koeli's „lohaks” of „laokèhs” (=oud-gasten) te onderdrukken zijn. De Europeaan heeft den mandoer daarom eenigszins te ontzien. Zijn gezag mag niet aangetast en hij moet met eenige onderscheiding behandeld worden. Evenwel zorge de employé er voor de baas te blijven; hij sta geen gunsten toe in ruil voor de hulp van den mandoer, dulde geen inbreuk

op z'n gezag, en zie streng toe, dat de mandoer de gebondenheid van 't werkvolk niet nog vergroot door 't scheppen van verplichtingen, als voorschotten in verband met leveranties en 't dobbelen.

Van algemeene bekendheid is, dat de mandoers in vele bedrijven zich 'n gedeelte van 't loon der koeli's toeëigenen. Daar moet de Nederlander zich niet te zeer over ergeren; de Inlander vindt dat in 't algemeen natuurlijk, 't behoort tot de adat, en wanneer deze kortingen maar binnen zekere grenzen blijven, zal dit geen nadeeligen invloed uitoefenen op 't uitkomen van 't werkvolk of op de werkprestatie. Wel heeft men getracht dit euvel, want als zoodanig beschouwt de Nederlander dat toch, tegen te gaan door den mandoer uit te schakelen en Europeesche betaalmeesters aan te stellen, maar men heeft dat in vele gevallen moeten opgeven.

Is er echter wel achteruitgang in het uitkomen van werkvolk, zonder bepaalde aanleiding, dan kan men er vrij zeker van zijn, dat de mandoer te veel van de loonen inhoudt of zich aan woekerpraktijken schuldig maakt. Dan dient er ingegrepen te worden. Overigens houde men hem zooveel mogelijk de hand boven 't hoofd, vooral als hij door z'n ijver in moeilijkheden komt met werkvolk. Men stelle hem in geen geval in 't ongelijk in tegenwoordigheid van zijn werkvolk. Mandoers, die men in staat acht tot zelfstandig werken, late men zooveel mogelijk vrij, vertrouwend op hun routine en plichtsbesef. Toch mag contrôle niet geheel achterwege blijven, iedere Inlander in dienstbetrekking heeft die in meerdere of mindere mate noodig, maar die contrôle zij dan vriendschappelijk, niet bedillerig: men herinnere hem aan 't werk of vrage er naar als men vreest, dat iets vergeten wordt of niet op tijd klaar zal zijn.

IV. DE EMPLOYÉ'S (assistenten) OP ONDER- NEMINGEN.

We wezen reeds op de moeilijke positie, waarin de employé soms verkeert of door omstandigheden komen kan; en op 't feit, dat niet iedereen voldoende tact of tegenwoordigheid van geest bezit om dan naar behooren en met succes op te treden. Mogelijk vinden zij, wier ervaring te kort mocht schieten, in 't volgende 'n weg om zich uit moeilijkheden te redden, eventueel die te voorkomen of te ontzeilen.

Ten eerste dan: men suggereere zich zelf niet, dat de Inlander „tuig” is. Er is tuig onder, zeker, dat weet iedere Nederlander, die eenigen tijd met Inlanders heeft omgegaan, maar dat is er ook onder de Europeanen; en evenmin als men mag generaliseeren ten opzichte van dezen, evenmin mag men dat doen, waar 't Inlanders betreft. Wie met dit valsche idee den Inlander tegemoet treedt, staat al dadelijk zwak als hij hem te controleeren of te bevelen heeft.

In dit verband is 't zeker niet overbodig den nieuweling te waarschuwen tegen de soms zeer bedenkelijke raadgevingen van oud-planter, die hun successen toeschrijven aan methoden, die lang uit den tijd zijn en die den jeugdigen, onbezonnen baar, zoo licht geneigd ook „brani” te doen, in de grootste moeilijkheden zouden kunnen brengen. De Inlander toch van heden is niet meer die van vroeger (Zie „De Nederlander o/d Inlanders in N.-Indië bl. 5).

Moeten er aanmerkingen gemaakt worden op 't verichte werk, dan doe men dat liever niet direct, maar merke éérst op, wat er goed gedaan is, en dan, wat er niet behoorlijk verricht of vergeten is, en in elk geval kalm en rustig.

De Inlander voelt 't intuïtief als de **zucht** tot 't maken van aanmerkingen voorzit en reageert daar dan dikwijls op met onwil, verzet of lomphheid.

Moet er aangespoord worden om wat voort te maken,

dan doe men ook dat op gemoedelijken toon; zoo krijgt men meer gedaan dan met ongeduld of bitsheid.

Is men tevreden over 't werk van den Inlander, geef hem dan 'n pluimpje, daar is hij zeer gevoelig voor, maar wees er niet te mild mee, en overdrijf niet, daar de Inlander licht geneigd is op betuigingen van tevredenheid te reageeren met verminderden ijver.

Hoewel orders en verbod duidelijk en met beslistheid, zonder weifeling moeten worden gegeven, verzachte men die toch zooveel mogelijk; de Inlandsche talen hebben daar verschillende vormen voor.

Met nieuwe werkkrachten vooral hebbe men wat geduld, men houde er rekening mee, dat vergeetachtigheid, verstrooidheid of langzaamheid niet altijd opzet is, dikwijls in verband staat met den gemoedstoestand van den Inlander. Soms ook biedt hij zich door den nood gedrongen aan met 'n lichaam verzwakt door mijnworm of andere ziekte.

In 't kort: men betrachte steeds **welwillendheid**.

Meent men niet te kunnen volstaan met 'n eenvoudige aanmerking, dan vermaant men, verbaast zich, waarschuwt of geeft 'n schrobbeering, maar zorgt daarvoor te beschikken over 'n stelletje woorden, die indruk maken, zonder te vervallen in „krachttermen”: schelden en vloeken verliezen gauw hun kracht en missen dan de bedoelde uitwerking, vooral als dat bij elk wissewasje plaats heeft; en 't aanraken van den Inlander in drift is vanzelf al veroordeeld; terecht wordt tegen zulk optreden door vele werkgevers met ontslag gedreigd, natuurlijk behoudens noodgevallen: de Europeaan behoeft niet schaapachtig toe te staan, dat de Inlander hem aanraakt, in dat geval gelden geen theorieën; maar nog eens, hij moet daar van zijn kant geen aanleiding toe geven.

Voorts onthoude men zich van **sarcastische opmerkingen**: wie meent, daarmee indruk te maken, omdat de Inlander er op zwijgt, vergeet, dat deze dan inwendig kookt en bij herhaling licht tot verzet komt, te eer als

dat plaats heeft ten aanhooren van kameraden, waardoor hij „maloe” wordt.

Men make in 't algemeen den Inlander niet maloe, dat kan ernstige gevolgen hebben voor den bedrijver, en niet alleen voor den vreemdeling, de Inlander verdraagt dat ook niet van eigen landgenooten. Tal van misdaden, diefstal, sabotage, brandstichting, moord zelfs worden gepleegd, omdat de Inlander zich „brani” wil toonen, als hij maloe is gemaakt. 't Is daarom ook niet raadzaam den Inlander tot mikpunt van aardigheden te maken; wel is dat meestal niet kwaad bedoeld, maar hij begrijpt de aardigheden, de scherts van den Nederlander over 't algemeen niet.

Bij onhebbelijk, niet uitgelokt optreden van den koeli beware men in de eerste plaats z'n kalmte en waardigheid, men kijkt hem rustig en met eenige verbazing aan, vraagt of hij z'n adat niet kent, of hij zich niet behoorlijk kan uitdrukken, wat dikwijls al voldoende is om hem tot bezinning te brengen, of men steekt 'n pijp of 'n sigaret op, kijkt op 't horloge, of doet iets anders om z'n onverschilligheid te toonen, allicht is dan eigen, opkomende drift ook onderdrukt.

Betreft 't grieven, die brutaal worden voorgedragen, handel dan op dezelfde wijze, maar hoor ze vervolgens aan.

Is men zelf niet in staat dat optreden van den koeli naar behooren te beantwoorden, dan roepe men de tuschenkomst in van den mandoer om den brani aan 't verstand te brengen hoe hij zich te gedragen heeft en laat den mandoer dan desnoods 't zaakje opknappen zonder zich er verder mee te bemoeien; later hoort men van dezen dan wel den afloop.

Niet genoeg kan er gewaarschuwd worden tegen tactloos optreden.

Zoo zij men steeds strikt rechtvaardig, de Inlander is daar zeer gevoelig voor; men straffe niet 'n heele ploeg arbeiders voor 't verzuim van een enkelen; men eische geen overwerk zonder betaling; men late den

koeli rustig eten als 't schafttijd is en roepe hem daar niet van af; en mocht hij daar arbeidstijd voor gebruiken, laat hem dan eerst rustig begaan, roep hem daarna ter verantwoording en waarschuw hem voor herhaling of straf hem op de wijze, die gebruikelijk en geoorloofd is voor 'n dergelijke plichtsverzaking. Ruw optreden in zulke gevallen heeft wel eens ernstige gevolgen gehad. De Inlander vergeet geen beledigingen; hij blijft op wraak zinnen en zal die soms plotseling koelen bij slechts geringe aanleiding, terwijl de employé de zaak al lang vergeten waande.

Vele Nederlanders hebben de dwaze gewoonte woordspelingen te maken op persoonsnamen, die, hoewel meestal bedoeld als aardigheid, dikwijls 't karakter van hatelijkheid hebben. Men doe dat vooral niet ten opzichte van den Inlander. De naam is in 't geestesleven van den Inlander van groote beteekenis. Als men den Inlander bij zijn naam wil noemen, dan gebruike men dien goed; 'n bespottelijke verminking zou hem maloe maken en de Inlander verdraagt dat van den een minder dan van den ander; maar zelfs onschuldige aardigheden op den naam kwetsen den Inlander, men late die dus na.

Wordt de Inlander maloe zonder dat men er schuld aan heeft, let er dan niet op, of leid de aandacht van hem af, dan gaat 't over en de patiënt is daar dankbaar voor.

Spaar vooral den mandoer, maak hem althans niet maloe, hij zou dan z'n zelfvertrouwen en z'n prestige tegenover de koeli's verliezen, terwijl hij uit wraak tot alles in staat is: tot verkeerd inlichten, tot stil ophitsen van de koeli's en andere vaak zeer geraffineerde wraak-oefeningen.

Mandoers kunnen de koeli's vaak uitschelden zonder dat dezen zich dat schijnen aan te trekken. Men volge dat voorbeeld niet na: wat de Inlander van landgenooten duldt, verdraagt hij dikwijls niet van den vreemdeling. Bovendien scheldt de mandoer alleen in tegenwoordigheid van den employé, en Kromo begrijpt daar de bedoeling van en wordt niet boos, wetende, dat 't maar

aanstellerig betoon van ijver is om bij den toean voor flink door te gaan. Toch ware 't beter den mandoer dat te verbieden.

Men luistere ook naar goeden raad van mandoers of oude geroutineerde koeli's, als dezen den employé op 't verkeerde, onbillijke of ongewenschte van maatregelen wijzen. Men behoeft dan volstrekt niet bevreesd te zijn z'n gezag te verliezen; integendeel, 't vertrouwen wordt daardoor versterkt.

Zeer wenschelijk zou 't zijn, dat de employé z'n mannetjes een voor een kende: dikwijls zijn er gevaarlijke individuen onder 't werkvolk, die niet op den voorgrond treden, zich in den beginne uiterlijk goed gedragen, maar heimelijk stoken en ophitsen. Als zulke sujetten ontzag gewekt hebben bij hun kawans en meer openlijk gaan optreden, dan kan dat tot zeer ernstige conflicten aanleiding geven. Onmiddellijke verwijdering door den beheerder zou de beste maatregel zijn, 't zou de enerveerende spanning wegnemen en de rust herstellen onder 't werkvolk, dat over 't geheel niet gediend is van die brani's.

Anderen kunnen door houding, lach en toon iemand soms 't bloed uit de teenen halen en men zou geen Nederlander zijn, als men dan niet eens krachtig uitvoer en alle overwegingen op zij zette, maar — dan moet de zaak ook uit zijn: geen rancune, de Inlander heeft die ook niet, als hij goed voelt, dat hij den uitbrander verdiend heeft.

Men trekke niet den eenen koeli voor bij den anderen, dat is in strijd met de rechtvaardigheid, en men late vooral niet hen, die tot onwilligheid of verzet geneigd zijn, 't zware werk doen. Nog minder moet men hen ontzien door hen alleen 't lichte werk op te dragen: wees rechtvaardig en onpartijdig zonder rancune, de Inlander beoordeelt zulk optreden met juistheid.

'n Rechtvaardig assistent of employé kan streng zijn en toch alles van z'n werkvolk gedaan krijgen. Weet hij die strengheid af te wisselen met gemoedelijkheid,

dan voelt de koeli zich zelfs senang onder zijn bevelen.

Men hoede zich voor goedigheid, zoo licht overgaand in sulligheid, de Inlander neemt daar gauw een loopje mee. Zoo trede men ook nimmer in discussie met den koeli, niets is fnuikender voor 't gezag. Men houde 't werkvolk op 'n afstand, vermijde alle familiariteit en verkoope geen aardigheden tegenover den koeli. Goedheid, vriendelijkheid, belangstelling in Kromo's persoonlijke zaken wordt door hem op prijs gesteld en versterkt 't vertrouwen van den Inlander in z'n meester.

De Inlander is zeer gevoelig voor sympathieën en antipathieën waarmee hij tegemoet getreden wordt. Hij reageert daar onmiddellijk op en geeft zich, of trekt zich terug, sluit z'n ziel; en men behoeft niet te probeeren zijn genegenheid te winnen met gekunstelde vriendelijkheid, hij heeft zoo iemand dadelijk „door”, de Inlander toch is een geboren menschenkenner. Elke nieuwe meester is een object van studie voor den Inlander en deze regelt z'n houding naar den uitslag van die studie.

Zoo zou ook de employé goed doen elken nieuweling onder 't werkvolk in stilte en ongemerkt te bestudeeren.

Als 'n geschikte koeli plotseling begint te slabakken, onderzoek dan eerst wat daar de oorzaak van kan zijn. Dikwijls hindert hem iets, heeft hij zorgen. Zie dan voorloopig wat door de vingers en help hem zoo mogelijk uit z'n moeilijkheden.

Den luiaard trachte men eerst tot plichtsvervulling te krijgen door op z'n eergevoel te werken, door gemoedelijke aansporing, door te wijzen op 't voorbeeld van kameraden. Blijft hij daar ongevoelig voor en helpt ook de bemoeienis van den mandoer niet, dan moeten er afdoende maatregelen getroffen worden, want meestal zijn dat hopelooze gevallen.

't Simuleeren van ziekte wordt wel eens afgeleerd door 't geval hoogst ernstig op te vatten en 't toedienen van zeer onaangename „middeltjes”. 't Spreekt van zelf, dat men dan eerst goed overtuigd moet zijn, dat de ziekte voorgewend is.

't Verlofvragen van werkvolk zonder 't stellen van 'n plaatsvervanger brengt den employé wel eens in 'n pijnlijke positie, omdat hij meestal niet oordeelen kan over de noodzakelijkheid. In die onzekerheid is 't gewenscht maar toe te geven, echter stelle men daarna 'n onderzoek in naar 't al of niet gemotiveerde van zoo'n aanvraag, en mocht er blijken dat er geen geldig motief aanwezig was, dan zij men 'n volgenden keer voorzigtiger, maar ook de vrager is dan gewaarschuwd, dat hij er geen spelletje van kan maken bij dien toean en hij schaamt er zich wel voor dat nog eens zoo lichtvaardig te doen.

Voor 't vervullen van godsdienstplichten geve men desverlangd steeds tijd en gelegenheid. Van die plichten dient de employé dus op de hoogte te zijn. Vooral kwetse men den Inlander niet in zijn godsdienstige gevoelens en gebruiken. Zoo zijn honden en varkens voor den Mohammedaanschen Inlander onreine dieren, waarmee hij elke aanraking zooveel mogelijk vermijdt.

Klachten van koelie's, behoorlijk voorgedragen, hoore men steeds aan, men onderzoeken ernstig de redelijkheid en trede dan op naar bevind van zaken, of door er aan tegemoet te komen, of door aan te toonen, dat de klager ongelijk heeft of zich vergist heeft, of door ze voor te brengen bij den superieur. Ook hierdoor wint men 't vertrouwen van den koeli en versterkt men z'n prestige, terwijl 'n botte weigering 'n gespannen toestand zou kunnen scheppen.

Nieuwelingen in de Indische samenleving vragen wel eens: hoe moet de groet van Inlanders beantwoord worden?

We antwoorden hierop:

Laat de Europeaan tegenover den Inlander dezelfde regels volgen, die gebruikelijk zijn in eigen land tegenover landgenooten van hooger, lager of gelijken stand. Hij beantwoordt dus den groet door den hoed af te nemen of door 'n hoofdknik of handbeweging al naar de verhouding tusschen beiden is, en men doe dat met

eenige minzaamheid, daar is Kromo zeer gevoelig voor; in 't groeten met strak gezicht en kouden blik voelt hij pijnlijk de hooghartigheid en minachting; 'n glimlachje kan er toch allicht nog wel bij als men Kromo's meestal onderdanigen groet beantwoordt. Ook uit de wijze waarop den Inlander iets ter hand gesteld of van hem in ontvangst genomen wordt, voelt hij of de Nederlander hem al of niet gezind is.

Bestaan er, in dienstverhouding, voorschriften omtrent hormatbetoon, dan dient daar de hand aan gehouden te worden; maar dan ook van beide kanten: als de koeli z'n hoofddekseel (hieronder niet te verstaan den hoofddoek) moet afnemen bij 't passeeren van den employé, dan heeft deze daar notitie van te nemen door wedergroet; dit schijnt nog wel eens te worden nagelaten, de groet van een Inlander wordt door velen nog geaccepteerd als 'n recht en beschouwd als 'n plicht van den Inlander zonder meer.

't Lijkt ons verkeerd 'n groet te eischen van 'n ondergeschikten Inlander buiten dienst. Als regel zal deze niet nalaten te groeten. Passeert hij den Europeaan zonder groet, dan moet men daar niet dadelijk 'n opzettelijke onbeleefdheid in zien, meestal is 't overmaat van bescheidenheid of verlegenheid. Men negeert dat dus of houdt hem staande en vraagt gemoedelijk of Kromo boos is op meneer. Allicht zal hij dit ontkennen, 't hoofddekseel afnemen en ampon vragen. Men vraagt hem dan waar hij vandaan komt of waar hij heen gaat en wenscht hem „selamat djalán”.

Van groot belang is ook, dat de employé zich bewust is van de juiste verhouding, waarin hij staat tot Inlandsche bestuursambtenaren en Landsgrooten. Over dezen heeft hij niets te commandeeren, zijn houding moet dus wezen als tegenover medeburgers of mede-ingezetenen. In alle omstandigheden, waarin de Inlander vrij man is en de Nederlander geen recht op voorrang heeft, geldt voor den laatste dezelfde burgerlijke beleefdheid, die hij in acht neemt tegenover landgenooten. Maar in dit

bizonder geval zou hooghartig optreden niet alleen ongepast, maar ook allerm minst bevorderlijk zijn tot 't verkrijgen van medewerking.

Voor 't toespreken van Oosterlingen stelle men zich op de hoogte van de gebruikelijke en aan rang en stand toekomende betiteling (Zie Bijvoegsel); en aanzienlijke Inlanders: hooggeplaatste of van hoogen adel bewijze men de hormat, de eer, die hun maatschappelijk toekomt.

We hebben hier slechts 'n greep gedaan uit de talloze omstandigheden, die tot conflicten kunnen leiden, maar meenen daarmee te kunnen volstaan; we herhalen alleen nog, dat veel onaangenaamheden voorkomen kunnen worden door betrachting van welwillendheid, tegemoetkoming en geduld bij den omgang met den „bruinen broeder”.

Voor 't laatste wenschen we den betrokkenen in ruime mate toe.

BIJVOEGSEL.

Eenige wenken in acht te nemen bij 't toespreken van Inheemsche en Oostersche vreemdelingen.

De Indische Oosterling is over 't algemeen bijzonder gesteld op beleefdheidsvormen. Bij den Javaan vooral, maar ook bij den Soendanees en den Madoerees komt dat in sterke mate tot uiting in de taal, die voor dezelfde begrippen vaak zeer verschillende woorden kent, al naar zij gericht worden tot **meerderen**: aanzienlijken en ouderen, of tot **minderen**: ondergeschikten en jongeren. 't Gebruik van verkeerde woorden zou aanleiding kunnen geven tot ernstig misverstand en opgevat kunnen worden als opzettelijke belediging.

Daarom: is men niet volkomen vertrouwd met deze onderscheidingen, zoo bediene men zich liefst van de Maleische taal, die door iederen Javaan (Soendanees en Madoerees) van eenige ontwikkeling wordt verstaan.

Tegenover **Nederlandsch-sprekende Inlanders** bezigt men de Nederlandsche taal, tenzij zij daar uit zekeren schroom of andere overwegingen zelf geen gebruik van maken. Maar men late vooral geen spot merken, als zij zich wat gebrekkig uitdrukken en in geen geval bootse men hun brabbel-Nederlandsch na: meestal verstaan zij de Nederlandsche omgangstaal volkomen, al spreken zij die niet onberispelijk, en zoo is 't napraten onnoodig en krenkend.

In de Maleische taal gelden de volgende regels: **Van zichzelf sprekend** zegt de Maleier **akoe** tegenover minderen en gelijken, **saja** tegenover gelijken en meerderen en **hamba** (zeer onderdanig) alleen tegenover aanzienlijken. (De Europeaan bezigt meestal **saja**, zelfs tegenover ondergeschikten, al beteekent dit woord „dienaar”; door veelvuldig gebruik heeft dat woord 't karakter van onderdanigheid verloren en is 't 'n zuivere beleefdheidsvorm geworden).

Bij 't toespreken van ondergeschikten, bedienden, koeli's, zegt men in de Maleische landen **engkau'** of **kau** en op Java meestal **kowé**, 'n Javaansch woord, dat ruw klinkt in de ooren van den niet-Javaan.

Spreekt men andere Inlanders toe, dan bezigt men **kamoe** (= u, gij, gijlieden, jullie), vooral als men te doen heeft met onbekende Inlanders van net voorkomen.

Kent men den rang van den Inlander, zijn ambtstitel, beroep of ambacht, dan spreekt men hem daarmee toe.

Inlanders van aanzien, van wie men niet weet welke titel hun toekomt, spreekt men toe met **toean**, hun vrouwen met **njonja**.

Chineezers van stand, Japanners en andere **Oostersche vreemdelingen**, die men in 't Maleisch kan toespreken, noemt men eveneens **toean**, **njonja**, **sinjo**, **nona**.

Den Chineesch chef van 'n handelshuis spreekt men wel toe met **tauké**; **Vóór-Indiërs** ook met **tambi**.

Arabieren voeren in afdalenden rang de titels: **Sjarif**, **Sajid** of **Sèh** (= **Sjaich**).

Chineesche venters en **koeli's**, op Java geboren, noemt men wel **baba**, in China geboren **Singkèh**, **kèh**. Men roept die ook zoo nog wel aan, hoewel het meer en meer gebruikelijk wordt hen in 't Maleisch toe te spreken, of in 't Hollandsch of Engelsch, als zij die taal verstaan. Ook noemt men Chineezzen niet meer **orang tjina**, maar **Tiong Hwa**.

Ouden van dagen worden wel toegesproken met **pà** (vadertje), **mà** (moedertje), **nènè** (grootmoeder), **kàkè**, Jav. (grootvader).

Waardige, bejaarde mannen, geeft men wel den eere-titel **kjai** en dergelijke vrouwen dien van **njai**;

tot ouderen zegt men wel **kakak**, (oudere broeder of zuster); op Java: **kakang** (**kang**);

vrouwen van middelbaren leeftijd noemt men **bibi**; onbekenden spreekt men toe met **abang** (**bang**) (oudere broeder).

Onder vrienden en kennissen is **sobat** vrij algemeen, vooral in den handel.

Zeer veel wordt 't gebruik van den „2en persoon” vermeden. Ook de „1e persoon” wel: bedienden noemen zich **kebon**, **baboe**, **koki**.

Zoo noemt de Nederlander zich ook soms **toean**, **njonja**, maar dat klinkt wat kinderachtig.

INLANDSCHE NOTABELEN.

't Toespreken van deze categorie van Inlanders is heel eenvoudig: men bezigt den titel als men dien kent en zegt „U” als zij Hollandsch spreken.

Spreekt men over hen tegen andere Inlanders, dan bezigt men de onder Inlanders gebruikelijke aanduidingen of althans de algemeene beleefdheidstermen: **Toean Regent**, **Njonja**, **Dokter Djawa** enz.

De aanduiding met **dia** is onbeleefd.

Veel in gebruik is **Kandjeng** vóór den titel (**Kandjeng Regent**), waarmee de Inlander ook wel hooge Nederlandsche Bestuursambtenaren aanduidt: **Kandjeng Toean Resident**, of de voornaamste heer of mevrouw uit z'n omgeving: **Kandjeng Toean** (**Njonja**) **besar**. Zij worden door den Javaan ook wel toegesproken met **Goesti** (= heer, gebieder).

VOORNAAMSTE RANGEN EN AMBTEN.

Prijaji is de algemeene naam voor Javaansche ambtenaren en adellijken. Men spreekt ze daar echter niet mee toe.

Regent of **Boepati**. De Javaansche regenten hebben den ambtstitel **Toemenggoeng**, of den hooger **Adipati**, met welken titel zij ook worden toegesproken.

Districtshoofden worden toegesproken met **Wedana** (**Wedono**), onder-districtshoofden met Assistent-Wedana; in de Soendalanden met **Tjamat**; in de Minahassa met **Hoekoem** (**H. besar**, **H. Kedoea**, en **H. Toea**, ('n desahoofd).

Kliwon is in de Javaansche Vorstenlanden 'n onder-Regent (thans veelal **Boepati-anom** genoemd), elders 'n desahoofd.

Demang' is 'n ambtelijk hoofd in Bantam, Batavia en op Sumatra; ook de titel van 'n onder-districtshoofd in Djokjakarta, in 't algemeen daar: titel van ambtenaren beneden den rang van Regent.

Lagere bestuursambtenaren heeten **Mantri**: **M. kopi**, **M. teboe**, **M. goedang**, **M. tjatjar**; in Soerakarta 'n Kratonbeambte: **M. politie**, **M. dalan** enz.

'n Inlandsch officier van Justitie heet **Djaksa**. Ook 'n adjunct-Djaksa spreekt men wel toe met **Djaksa**.

Kampong- of desahoofden dragen de titels **Loerah**, **Bekël** en **Kepala Kampoeng**.

In Midden-Sumatra hebben volkshoofden wel eens den

titel van **Datoe** of **Panghoeloe** (op Java is dat de titel van 'n „geestelijke”).

Atjehsche hoofden voeren den titel **Teukoe**. Hebben zij ook „geestelijk” gezag, dan heeten zij **Teungkoe**.

Andere Atjehsche grootheden heeten **Panglima**; 'n leermeester, vnl. in den godsdienst, heet **Goeroe**. Ook Inlandsche onderwijzers noemt men wel **Goeroe** of **Mantri Goeroe**.

VORSTELIJKE EN ADELLIJKE TITELS.

Vorstelijke hoofden van belangrijke zelf-besturende landschappen dragen den titel van **Sultan** en worden toegesproken met **Toean Sultan**. Op Sumatra met **Tengkoe Sultan**.

De zelfbestuurder van Soerakarta voert den titel van **Soesoehoenan** en wordt toegesproken met **Toean Soenan**.

Ratoe (Toean R.), vorstin, is de titel van de eerste gemalin van den vorst en van zijn volwassen dochters bij deze gemalin.

Pangéran, titel, verleend door den vorst aan zijn zoons en aan zijn verwanten; door 't gouvernement ook toegekend aan sommige Regenten.

Pangéran Adipati, titel voor de hoofden van de zelfbesturende landschappen **Mangkoenegaran** (in Soerakarta) en **Pakoealaman** (in Djokjakarta). De Rijksbestuurder van Soerakarta en die van Djokjakarta hebben den titel, resp. van **Raden Adipati** en **Pangéran Adipati**.

Sultans en de **Soesoehoenan** van Soerakarta hebben, evenals de **Mangkoenegara** en de **Pakoealam** recht op 't praedicaat „Hoogheid” (de **Soesoehoenan** thans dat van „Zijne Vorstelijke Hoogheid”). De beide laatsten worden ook wel toegesproken met „Prins”, evenals de

„Kroonprinsen” van Soerakarta en Djokjakarta, zoo die er mochten zijn.

Radèn Mas, titel voor zoons, kleinzoons en achterkleinzoons van Javaansche vorsten.

Radèn, titel voor mannelijke afstammelingen uit (Javaansche) vorstenhuizen.

Aan de titels **Pangéran**, **Radèn Mas** en **Radèn** wordt de titel **Ario** (= heer) wel toegevoegd.

Mas, laagste adellijke titel; ook bijna overal in gebruik als beleefdheidstitel voor personen, die boven de eigenlijke volksklasse staan zonder tot den adel te behooren.

Radèn Ajoë, titel voor de echtgenooten van 'n **Pangéran**, 'n **Radèn Mas** en 'n **Radèn**; ook voor die van 'n Regent.

Radèn Adjeng, titel voor ongehuwde vrouwelijke afstammelingen uit Javaansche vorstenhuizen.

Ngabèhi, titel, wel eens toegevoegd aan dien van **Pangéran**, **Radèn** en **Mas**.

In Noord-Sumatra worden adellijke personen met **tengkoe** (= **toean koe**, mijnheer) toegesproken.

In Zuid-Celebes dragen de afstammelingen van Vorsten en Regenten den titel van **Kara'èng**, **Aroe'èng** of **Da'èng**.

DE NEDERLANDER

ONDER DE INLANDERS IN NED.-INDIË

(Wenken voor den omgang met de inheemsche bevolking)

door

W. RIJKEE Mz., oud-hoofdonderwijzer in Ned.-Indië
Den Haag. Prijs f 0.75

PERS-BEOORDEELINGEN

De Nieuwe Rotterdammer Courant:

Ja, er was inderdaad behoefte aan zulk een beknopt eenvoudig werkje, dat op een voor ieder bevattelijke wijze vertelt, wat de naar Indië trekkende Nederlander noodig heeft van aard en karakter van den Inlander te kennen om te weten hoe hij met hem om moet gaan; een gids, die tegelijk aanspoort tot onderzoek van eigen aard en karakter om daarin te herzien, wat voor een goede verstandhouding met het andere ras schadelijk kan zijn.

Een boekje met een prettig menschelijk accent, zonder sentimentaliteit en met echten zin voor redelijkheid van beide kanten.

Het Vaderland:

Op zeer boeiende wijze en in vlotten stijl behandelt de schrijver de verschillende moeilijkheden en misverstanden, die door den omgang tusschen blank en bruin ontstaan zijn en nog steeds ontstaan.

De Avondpost:

Het boekje laat zich aangenaam lezen; 't is het werk van een man, die zijn groote ervaringen hier op Kalme wijze meedeelt. Wie binnenkort in de een of andere functie naar de tropen vertrekt, zal er menigen nuttigen raad in vinden.

Het heeft ook de goede eigenschap, dat de Inlander volstrekt niet ten koste van de waarheid wordt verheerlijkt. Voor zijn, dikwijls groote gebreken is de schr. niet blind en hij toont dat in zijn schetsen heel duidelijk. De lezing zij aanbevolen!

De Maasbode:

Zoo anspruchlos als dit boekje er uit ziet, zoo geladen is het van een ware condensatie van wijze raadgevingen op het stuk van het leven onder de Indische bevolking.

Naar ons oordeel is deze zeer eenvoudige en direct op de praktijk gerichte gids in het Indische leven zeer de moeite van het lezen en overwegen waard.

Over de „gemoedshoedanigheden” van den Inlander worden ongemeen rake opmerkingen gemaakt, vrij van de smetten eener zwaarwichtige bespiegeling over de Inlandsche psyche.

Compliceeren wij intusschen niet, waar de auteur uitmunt door klare bondigheid.

Maar onder de lezing zijn wij dermate getroffen door zoo talrijke lessen van praktische Indische levenskunst, dat wij een paraphrase en commentaar niet achterwege hebben kunnen laten. Welke paraphrase allerm minst bedoeld is als middel om de lezing zelf overbodig te maken. Want inderdaad, wij wenschen, nu ja: „het boekske in vele handen”.

Rotterdamsch Nieuwsblad:

Een zeer nuttig boekje.

Voor hen, die in een Indischen werkkring willen gaan, is het lezen van dit boekje zeker aan te bevelen en voor menigeen, die al in Indië is, zou dat ook geen kwaad kunnen.

Oedaya (Opgang):

Een gids, een leidraad, die op eenvoudige en bevattelijke wijze de moeilijkheden uiteenzet en eenvoudig en duidelijk eenige grondslagen voor het bepalen van ieders houding aangeeft, bezaten wij tot dusverre niet.

Het is het boekje dat thans voor ons ligt, dat aan dit gemis op uitstekende manier tegemoet komt.

Tallooze passages komen in aanmerking om geciteerd te worden, maar het gevaar is groot, dat men dan het geheele boekje gaat overschrijven.

Het is te hopen, dat deze brochure een ruime verspreiding vindt.

Nautica (Orgaan v. d. V. v. Gezagvoerders en stuurlieden in Ned.-Indië):

Met groote juistheid en kennis van zaken geeft de schrijver hier op duidelijke, eenvoudige wijze vele goede wenken en opmerkingen.

We willen hier slechts 'n greep doen uit 't zeer vele goede, opdat de lezer zelf oordeele:

Behalve dergelijke groote waarheden geeft ons dit werkje in beknopten vorm 'n heldere kijk op 't zieleleven van „Kromo”, de kennis waarvan voor ons Nederlanders 'n vereischte en groot gemak is tot beter begrijpen en waardeeren.

Wij kunnen met vol vertrouwen dit boekje aan al onze lezers, en speciaal aan de jonge garde aanbevelen.